

sovjetski naučni ateizam

(»Vvedenije v religiovedenije«, »Misl«, Moskva, 1985)

aleksandar divuljskij

Knjiga koju predstavljamo je drugo, prošireno izdanje »Uvoda u teorijsku nauku o religiji« Dimitrija Modestovića Ugrinovića, jednog od vodećih sovjetskih autoriteta u istraživanju religijskog kompleksa.

Uz ogroman broj članaka, rasprava i studija, objavio je i desetak značajnih knjiga iz filozofije, sociologije i psihologije religije, teorije ateizma i etnologije. O širini i bogatstvu autovog interesovanja svedoče i ovi naslovi: »Filozofski problemi kritike religije« (Moskva, 1956), »Obredi — za i protiv« (Moskva, 1975), »Umetnost i religija« (Moskva, 1982), »Psihologija religije« (Moskva, 1986).

Prihvatajući Lenjinov zavet da se »borba sa religijom naučno zasnove«, sovjetski teoretičari se služu da ona prepostavlja duboku kritiku savremenih teoloških i religiozno-idealističkih koncepcija, dalje proučavanje nastanka, suštine i specifičnosti religije, otkrivanje osnovnih puteva njene revitalizacije i uticaja na lude, svestranu razradu pitanja ateističkog vaspitanja masa. U skladu s time, sovjetska naučna literatura u oblasti ateizma poslednjih petnaestak godina značajno se bogatila. Uporedno sa razradom niza tradicionalnih problema, sprovođe se i nova istraživanja, čije razvijanje ima veliki značaj i za »teoriju ateizma«, ali i za praksu ateističkog vaspitanja. Sve su brojnija konkretna sociološka istraživanja religioznosti, izaošlo je mnogo knjiga i studija o problemima sociologije religije, živo se raspravlja o pitanjima iz psihologije religije, proučavaju društveni i psihološki uslovi i pretpostavke formiranja religiozne ličnosti i njenog napuštanja religije i sl.¹

U knjizi »Uvod u nauku o religiji«, Ugrinović ima namjeru da pruži celoviti uvod u kompleksno istraživanje religijskog fenomena, razmatrajući njegovu filozofsku, sociološku i psihološku dimenziju. Ove tri grupe problema, po Ugrinovićevom shvatanju, sačinjavaju teorijsku nauku o religiji, za razliku od istorije religije, koja proučava istoriju nastojanja i evoluciju pojedinih religija u svoj različitosti njihovih karakteristika. Ovakvo shvaćenja nauka o religiji predstavlja prvi od četiri osnovna kompleksa problema naučnog ateizma, kao složene strukture. Drugi deo problema naučnog ateizma čine istorija ateističkih učenja, treći — kritika religioznih vrednosnih orientacija, tj. religiozognog pogleda na svet sa pozicijom savremene nauke i dialektičko-materijalističke filozofije, i četvrti — problemi prevladavanja religije i učvršćivanja naučnog pogleda na svet u socijalističkom društvu.

Prema Ugrinovićevom shvatanju, filozofsko izučavanje religije treba da reši tri osnovna zadatka. Prvo, marksistička filozofija objašnjava suštinu i prirodu religije, otkriva neodrživost njenog teološkog, objektivno i subjektivno-idealističkog, a takođe i naturalističkog objašnjenja. Ona shvata religiju kao društvenu pojavu i, polazeći od materijalističkog shvatanja istorije, određuje kao iluzorni odraz spoljašnjih sila koje vladaju nad čovekom u svakodnevnom životu. Drugo, zadatak marksističke filozofije je gnoseološka analiza religije kao iskrivljenog, naopakog odraza stvarnosti, u kojem ljudska ubozarstva stvara iluzorni svet natrijordnih bića, svojstava i odnosa. Bez gnoseološke kritike religiozne svesti, veli Ugrinović, nema naučne metodologije istraživanja religioznih fenomena. Treće, važan problem marksističke filozofije religije jeste i naučno istraživanje gnoseoloških korenova religiozne svesti, uslova stvaranja religioznih predstava u funkcionalisanju ljudske psihe.

Naravno, nabrojane zadatke filozofskog proučavanja religije Ugrinović shvata u jedinstvu: »Specifičnost materijalističkog objašnjenja religije se i sastoji u tome što se deformisano religiozne svesti ne objašnjava svojstvima

te svesti, već objektima koji se, pre svega, u njoj odražavaju.«²

U sociološke probleme spada istraživanje mesta religije u društvu, njenih društvenih funkcija, strukture religiozne nadgradnje. Temelj marksističkog filozofskog proučavanja religije je prilaz sa pozicijom osnovnog pitanja filozofije. Sociologija uključuje ovaj momenat kao neophodnu metodološku pretpostavku, ali nije time ograničena. Zadatak sociologije je da svestrano istražuje religiju kao specifičan društveni podsistem, sa svim njenim unutrašnjim vezama i zavisnostima, da otkriva celinu uzročnih i funkcionalnih veza ovog podsistema u društvenom organizmu. Posebna vrednost Ugrinovićevog shvatanja je u tome što se njegova sociološka analiza religije ne iscrpljuje na opštessociološkom nivou, već podrazumeva njen proučavanje i na nivou društvene grupe i na nivou ličnosti. Istraživanje religije na ovim nivoima temelji se na empirijskim istraživanjima religioznosti a zahvata i kompleks pitanja povezanih sa metodologijom i metodikom takvih istraživanja.

Psihološki problemi nauke o religiji, po Ugrinoviću, prepostavljaju proučavanje psihičkih osobnosti vernika, njihovog unutrašnjeg sveta, proučavanje religioznih predstava, osećanja i doživljaja. Religiozna vera može biti dominantna psihičke aktivnosti vernika, koja preokreće, deformeše i potčinjava sve osnovne psihičke procese ličnosti i zbog toga naučno istraživanje mesta religioznih ideja i osećanja, u svesti vernika, njihovog uticaja na društveno ponašanje, nema samo teorijski, već i praktičan značaj. Psihološko proučavanje religije zahvata empirijsko istraživanje psihe pojedinih ličnosti i društvenih grupa, za što se koriste metode opšte i socijalne psihologije.

Sledeći svoju osnovnu koncepciju o tri dimenzije proučavanja religije, Ugrinović je i u knjigu »Uvod u nauku o religiji« podelio na tri relativno zasebne celine: »Filozofski problemi izučavanja religije«, »Sociološka analiza religije« i »Psihologija i religija«.

Osnovna Ugrinovićeva zamisao, koja se proteže kroz čitav filozofski deo knjige, može se sažeti u sledeći stav, toliko karakterističan za sve sovjetske autore — početak i kraj filozofskog pristupa religiji jeste u gnoseološkoj analizi religiozne svesti i saznanja. Ograničenost ovakve pozicije jugoslovenskom poznavaću religije je odavno jasna jer o nemogućnosti racionalne kritike i racionalnog fenomena u nas gotovo da više i nema spora. Zato ovakav generalni stav ne treba odbaciti jednostavno kao puki anahronizam, već ga treba shvatiti kao neophodan elemenat, ili čak polazište sovjetskog poimanja naučnog ateizma. Valja nam shvatiti da sva ateistička propaganda i vaspitanje u Sovjetskom Savezu počiva upravo na pokušajima racionalnog dokazivanja iluzornog karaktera religioznog saznanja, temelji naučnog ateizma, koji su na ovoj tački najslabiji, učvršćuju se ideološkom »armaturom«, tako da ceo sistem ipak funkcioniše u datim uslovima.

Ostajući dosledan ovoj, za nas problematičnoj, filozofskoj poziciji, Ugrinović iscrpno analizira i kritikuje tri osnovne koncepcije u savremenoj buržoaskoj filozofiji, koje objašnjava-

ju suštinu i prirodu religije: objektivno-idealističku, subjektivno-idealističku i naturalističku (biologističku). Ovaj deo nije nezanimljiv, pre svega zbog širine različitih teorija koje zahvata i nizu značajnih zapadnih autora čije se koncepcije religije jezgrovitno izlažu, dok je njihova kritika, opet, bitno ograničena pomenu tom Ugrinovićevom (i, uopšte, sovjetskom) pozicionom. Treba primetiti da, kada Ugrinović u analizi dolazi do eksplikacije svog viđenja religioznog saznanja, njegova teorija pati od gotevilo klasičnih nedostataka sovjetskog dijamatovskog pogleda na svet i teorije odraza. U ovim skućenim i pomalo grubim okvirima religiozno saznanje se tretira isključivo kao nepravilni i lažni odraz sveta i stvarnosti, za razliku od naučnog saznanja, koje je pravilno i istinito. Ugrinovićeva kritika religioznog saznanja na ovaj način ostaje, iz očiglednih razloga, bitno prekratka.

Dруги, sociološki deo knjige je, bez sumnje, najsađržajniji i najobjektivniji. U ovom delu na prvi pogled pleni Ugrinovićeva sjajna informisanost o novijoj svetskoj literaturi iz sociologije religije, ali još više iznenadjuje pomanjkanje ideoloških predrasuda i tolerantnost prema brojnim zapadnim autorima, čije koncepcije religije analizira. To je, nema sumnje, bitan preuslov svake naučne objektivnosti, koja sovjetskim autorima često nedostaje u sličnim prilikama. »Marksistima je tude nekritičko preuzimanje metodologije i teorije iz buržoaskih istraživanja religije, ali i nihilistički odnos prema bogatom faktičkom materijalu koji je tu prikupljen, a takođe i prema razrađenim metodama i tehnikama empirijskog istraživanja religioznosti. Prema mišljenju našeg vrsnog poznavaca sovjetskog naučnog ateizma D. B. Đorđevića, retko će se u kojoj sovjetskoj knjizi o religiji naći toliko objektivnih kritika poznatih sociologa religije — od E. Dirkema, M. Vebera, E. Trelča, preko J. Vaha, G. Menšinga i A. Rihtera do T. Lukmana i P. Bergera. Posebno treba cenniti činjenicu da se Ugrinović ne libi da prihvati doprinose jednog Bergera ili Vilsona, a da istovremeno ospori ili potpuno odbaci stavove domaćih autoriteta J. A. Levade, S. A. Tokareva ili I. N. Jabllokova.

Treći, psihološki deo knjige je i po obimu najmanji, što nas nije posebno iznenadi, jer i stavovi koji se tu eksplikiraju odaju pionirske korake u jednoj relativno novoj naučnoj disciplini sovjetske religiologije, koja se još zasniva. Valja napomenuti da Ugrinović smatraju jednim od utemeljivača naučnog proučavanja psiholoških problema religije i religioznosti, te bi zbog toga bilo uputno upoznati se i sa njegovom poslednjom knjigom »Psihologija religije«.

Uvod u svaku nauku treba da upozna čitaoca sa njenim osnovnim problemima, što je bio cilj i ovog izdanja. Ugrinović i sam ističe kako ne pretenduje na izlaganje svih problema koji su u nadležnosti teorijske nauke o religiji, već usredsreduje pažnju samo na njena osnovna metodološka pitanja. Složenost ovog zadatka je velika, jer mnoge od ovih problema sovjetski autori još nisu razradili, a o drugima nemaju jedinstveno mišljenje. Zato je i izlaganje cele materije specifično: autor pokušava da obrazloži svoju tačku gledišta, analizirajući istovremeno postojeću naučnu literaturu koja se odnosi na dati problem. Uz sve opravdane primedbe, pred nama je delo koje spada u sam vrh sovjetske naučnoateističke literature, koje bi za našu javnost bilo višestruko zanimljivo. Pored upoznavanja sa dometima sovjetske religiologije, jugoslovenski istraživači bi kod Ugrinovića našli niz korisnih metodoloških uputstava za empirijski tretman religije, koje bi poznavaoci zasigurno prihvatali, a radoznali laici u pitanjima religije, kojih je i kod nas sve više, upoznali bi se sa jednim ozbiljnim pristupom religijskom kompleksu.

1. Vidi: Baltanov, R. G. »Sociologičeski problemi v sisteme naučnoateističeskogo vaspitanija«, Kazan, 1973; Andrijanov, N. P. »Evolucija religioznog saznanja«, (Metodičesko posobije u pomoći lektoru), Leningrad, 1974; Nosović, V. I. »Naučni ateizm o religioznoj psihologiji«, Moskva, 1975; Pavljuk, V. V. »Psihologija sovremenih verujućih i ateističeskoj vaspitaniju«, (Socijalno-psihologičeskoj issledovanju), Ljubljana, 1976; Pismanik, M. G. »Ličnost i religija«, Moskva, 1976; od istog autora: »Individualnaja religioznost i jezo preodolenije«, Moskva, 1984; Oniščenko, A. S. »Socijalnij progress, religija, ateizm (Evolucija sovremenog religioznog saznanja i problemi formiranja ateističeskogo mirovozzrenija)«, Kiev, 1977; Kobeckij, V. D. »Sociologičeskoj izučenju religioznosti i ateizma«, L., 1978; Moskaljenko, A. T., Čečilić, A. A. »Mikrosreda verujućeg i ateističeskoj vaspitaniju«, Novosibirsk, 1979; Jabllokov, I. N. »Psihologija religije«, M., 1979; Duluman, E. K., Kirjuško, N. I., Jarčik, P. L. »Naučno-tehničeskaja revolucija i formiranje ateističeskogo mirovozzrenija«, Kiev, 1980; Saprikin, V. A. »Urbanizacija. Ateizm. Religija«, Alma-Ata, 1981; Okulov, A. F. »Socijalnij progress i religija«, M., 1982. i dr.